

הרב יעקב אפשטיין

ברכות הריה בצמחים ובפירות

שאלה

ניגש אלי יהודי עם גבעולי שיח מעוצה אשר יש להם ריח טוב, ושאל איזו ברכה יש לברך עליו?

א. מהו עץ בברכות האכילה

א. המחשבה הראשונה היא שכדי להכריע מתי מברכים 'עצי בשמים' ומתי מברכים 'עשבי בשמים', יש לדמות ברכות אלו לברכות הנהנין על אכילה: פרי האדמה ופרי העץ. אולם השוואה זו טעונה בדיקה.

מקור המחלוקת לגבי ברכת אכילת פרי העץ הוא בבבלי ברכות (מ):

היכא מברכין בורא פרי העץ - היכא דכי שקלת ליה לפירי איתיה לגוואז והדר מפיק, אבל היכא דכי שקלת ליה לפירי ליתיה לגוואז דהדר מפיק - לא מברכין עליה בורא פרי העץ אלא בורא פרי האדמה.

לגבי ברכת אכילת פרי העץ, ישנה מחלוקת משולשת מה נחשב עץ: ישנה דעה שכל צמח רב שנתי נחשב לעץ, ובלבד ששורשיו מתקיימים משנה לשנה (רא"ש וטור בשיטתו); ישנה דעה שכל שגזעו מתקיים משנה לשנה, אף על פי שענפיו מתייבשים, נחשב לעץ (גאונים); וישנה דעה נוספת, שאף ענפיו צריכים להתקיים משנה לשנה (רש"י).¹

ב. המחלוקת בברכות לגבי ברכת הריה

לגבי ברכות הריה נאמר בתלמוד הבבלי (ברכות מג ע"ב):

אמר רב גידל אמר רב: האי סמלק מברכין עלויה בורא עצי בשמים. אמר רב חננאל אמר רב: הני חלפי דימא מברכין עלייהו בורא עצי בשמים. אמר מר זוטרא: מאי קראה - והיא העלתם הגגה ותטמנם בפשתי העץ. רב משרשיא אמר האי נרקום דגיננותא מברכין עלויה בורא עצי בשמים, דדברא - בורא עשבי בשמים. אמר רב ששת: הני סיגלי מברכין עלייהו בורא עשבי בשמים. אמר מר זוטרא: האי מאן דמורח באתרוגא או בחבושא אומר ברוך שנתן ריח טוב בפירות.

1. עין מאמר הרב יואל פרידמן, התורה והארץ ג, עמ' 400 ואילך.

בתלמוד מנויים: סמלק, חלפי דימא, נרקום דגנוניתא, שמברכים עליהם 'עצי בשמים', לעומת נרקום דדברא וסגלי, שמברכים עליהם 'עשבי בשמים'. אולם לא ניתן כלל מנחה, כמו שניתן לגבי ברכת אכילת פרי העץ. אף רש"י, שפירש מה הם הצמחים וציין את שמות הלעז שלהם, לא בירר מהי אמת המידה שעל פיה מברכים 'עצי בשמים' או 'עשבי בשמים'.

ואמנם 'פסקי רי"ד' (ברכות מג ע"ב) מסתפק בכך, וכותב:

מספקא לי היכא מברכים עצי בשמים, והיכא מברכין עשבי בשמים, ואיני יכול ליתן הפרש ביניהן. כלל אומר, כל דבר המסופק לו יברך בורא מיני בשמים. מן הרמב"ם (הל' ברכות פ"ט ה"א) משמע שהלך לפי הגדרות אילן וירק לגבי ברכות אכילה, כיוון שהשווה בין שני הנושאים: 'כשם שאסור לאדם ליהנות במאכל או במשקה קודם ברכה, כך אסור לו ליהנות בריח טוב קודם ברכה...'; ובהמשך: 'אם היה זה שיש להריח עץ או מין עץ מברך בורא עצי בשמים, ואם היה עשב או מין עשב מברך בורא עשבי בשמים...'. ובהלכה ב הוסיף על פי הגמרא, וביאר שאף צמחים שבהקטרתם נותנים ריח טוב, הולכים בהם לפי חילוק אילן וירק בברכות האכילה. וכן נראית דעת הגאונים המובאת ב'חידושי הרשב"א' (ברכות מג ע"א), שכל שהוא 'עץ' לענין ברכות האכילה, מברכים עליו 'עצי בשמים', וכל שהוא 'ירק' - מברכים עליו 'עשבי בשמים'. שיטה מקובצת' (ברכות מג ע"ב) מבאר בשם הרא"ה:

וסמלק וחלפי דימא. הם עשבים בעלי ריח **בגופן ואינם רכים כמו עשבים אלא קשין כמו עץ** וגדלין על גבי קרקע. ואי הוה להו פירא בודאי **בורא פרי האדמה הוה מברכין עלייהו** ולא בורא פרי העץ משום דעץ הנזכר בבורא פרי העץ רוצה לומר **אילן** והני לאו אילן נינהו. אבל מכל מקום **כל דבר שהוא קשה נקרא בלשון העולם עץ**. וההוא אינו רוצה לומר אילן אלא דבר קשה. וכיון דכן הני נמי שהן קשין ואית להו ריח טוב בגופן לענין גופן עץ מקרי ומברכין עלייהו בורא עצי בשמים. ומייתי ראיא דאפילו מידי דלאו אילן משום דקשה מקרי עץ מדכתיב ותטמנם בפשתי העץ ובודאי פשתים אינו אילן וקרי ליה עץ. הני סיגלי. **פירוש עשבים רכים** בעלי ריח בגופן מברכין עלייהו בורא עשבי בשמים.

נרקום דגינוניתא. פירוש **עשבים בעלי ריח והם קשים** מברכין עלייהו בורא עצי בשמים.

דדברא. **שהן רכים** בורא עשבי בשמים².

עולה מן ה'שיטה מקובצת' בשם רא"ה, שעל צמח שגבעוליו קשים כעץ מברכים 'עצי בשמים', אף על פי שלענין אכילת פירותיו, מברכים עליו 'פרי האדמה'. ואילו על ריח

2. סיום דברי השטמ"ק הוא: 'אבל **בפרחים** בין בשל אילן בין בשל עשבים בכולהו מברכין בריחן ברוך שנתן ריח טוב בפירות כדכתיבנא לעיל'. ולענ"ד נפלה כאן טעות. היה כתוב 'אבל בפ' ' או 'בפר', והיה צריך לפתוח: 'בפירות', ופתח בטעות: 'בפרחים'. הערת עורך (י"פ): אך עי' בחידושי הרא"ה עצמו (הוצ' אהבת שלום, ירושלים תש"ס, עמ' שלט) כתוב גם כן 'אבל בפרחים', ועי' שם הערה 385.

מפרי, בין מפרי העץ ובין מעשב, מברך 'הנותן ריח טוב בפירות'. וכן משמע מן המאירי, וכן משמע מן הריטב"א בהלכות ברכות (פ"ד ס' ה). וכן פסק 'שיבולי הלקט' (סדר ברכות ס' קסד) בכל דיני ברכות הריח כריטב"א ושטמ"ק, והזכיר את דעת הרי"ד, לברך על הכול 'מיני בשמים' כיוון שאין החילוק בין עצים לעשבים ברור לו.

האבודרהם (ברכת הריח) מביא ירושלמי שנמצא רק בחלק מן הראשונים³, וזו לשונו: המריח ריח טוב אם היה זה שיש לו הריח עץ או מן העץ מברך עליו בורא עצי בשמים ואם היה עשב או מן העשב מברך עליו בורא עשבי בשמים. ואמרינן בירושלמי: כל שתמרתו נשאת משנה לשנה מברך עליו ב"ע בשמים. וכל שתמרתו מתיבשת וכלה בימות החורף מברך עליו בורא עשבי בשמים. ואם אינו לא מן העץ ולא מן האדמה כגון הבושם הנקרא בערבי ענבר. וכגון המוסק והזבידא שהם ממין חיה מברך עליהם ב"מ בשמים.

ולא הסביר האבודרהם, לא הוא ולא אחרים, מהו 'תמרתו'. ונראה לפי הבנתי שהוא גזע או גבעול מעוצה, שאינו נובל ואינו מתיבש משנה לשנה. לפי זה גדר הירושלמי דומה לגדר שלומדים ה'שיטה מקובצת' והריטב"א מהבבלי⁴. השו"ע כתב את לשון הרמב"ם ולא ביאר יותר. ומשמע שאין הלכה כ'שיטה מקובצת' וריטב"א, אלא הולכים לפי ברכות האכילה על אילן וירק.

ג. מחלוקת על ברכת הבשמים בצמחים מסוימים

בחלק מהראשונים יש דיון על הברכה בצמחים מסוימים. ה'אורחות חיים' (ח"א הל' ברכות ס' לח) כתב:

ברכת הריח. על כל עצי בשמים כגון הדס והדומים לו⁵. פירש ז"ל (=לא באר מי) והדומים לו **שהעץ עצמו מריח בלא שריפה**. וי"מ והדומי' לו כגון **פלפל וזנגביל נרד וכרכום קנה וקנמון** וכיוצא בהם מברך עליה **בורא עצי בשמים**. וי"א בפלפל וזנגביל ודומיהם מברך בורא מיני בשמים. ורבי' הא"י פ' והדומים לו כגון שיהא עיקרו לריח כהדס לאפוקי עצי אתרוג ותפוחים שאין עיקר נטיעתן לריח וכן פ' בתוספות וכן נראה דעת הרשב"א ז"ל.

נחלקו הראשונים מהי ההשוואה של הדס לצמחים אחרים לענין 'עצי בשמים'. לפי פירוש אחד, ההדס הוא דוגמא לצמח המריח בלא שרפה ואינו פרי, ומברכים עליו 'עצי בשמים'. לפי פירוש אחר, עיקר הדמיון בין הצמחים המוזכרים להדס הוא שכמו ההדס,

3. ירושלמי זה אינו בנוסח הירושלמי שלפנינו, אבל הביאוו: אבודרהם (ברכת הריח), ספר המנהגות לר"א מלוניל (לד ע"א), ספר מצוות זמניות (שער שמיני לתלמיד הרא"ש), וכן הובא בביאור הגר"א (או"ח ס' רטז ס"ג).

4. הערת עורך (י"פ): אין ראיה מן האבודרהם, ואדרבא, נראה שמרמז לכלל שנאמר על ידי הגאונים (הלכות גדולות, הוצ' מכון ירושלים, עמ' סה) לגבי הגדרת אילן וירק: 'וכל אילן דנתרין טרפיה בסיתא ופיישין גואזי' והדר מפיך טרפיה מיגואזיה...!'

5. האורחות חיים אינו מבאר ממי הוא הביא הגדרה זו. ולפי ההשוואה לכלבו (ס' כד) משמע שזה היה הנוסח שלפניו בתלמוד, וכ"נ מכך שהביא דעת רב האי גאון על נוסח זה.

צמחים אלו אינם דווקא פירות, אלא צמחים רב שנתיים ריחניים, ולפי רב האי גאון, ההדס הוא דוגמא לצמח שעיקרו לריח ולא לאכילת פירותיו.

1. שמן שקלטו ריח

ה'אורחות חיים' (שם), מוסיף וכותב איזו ברכה מברכים על שמן שפיטמו בעצי בשמים או בעשבי בשמים:

מר רב שמואל ז"ל לא מברך ב"ע בשמי' **אלא על הדס וכן על כמה שמנים שמערבין עמהן עצי בשמים** והראב"ד ז"ל כתב **דווקא כשהעצים שם** אבל אם הוציאו משם העצים אין מברכין עליהן אלא בורא מיני בשמים. ועל כל מיני עשבים שיש להם ריח טוב מברך עליהן בורא עשבי בשמים. ונראה שכלל זה התקבל, שרק כשהעצים או העשבים עצמם בתוך השמן, מברך עליהם 'עצי בשמים' או 'עשבי בשמים'. וכן כתב אבודרהם. עוד הביא האבודרהם מחלוקת בין הראשונים על מינים מסוימים, מה מברכים עליהם:

כתב ה"ר מאיר מרוטנבורק על האגוז שקורין לו **מושקט** מברך שנתן **ריח טוב בפירות** כיון דפרי עץ הוה ליה כמו אתרוג. וכתב עוד על **ריח קנה וקנמון** וכיוצא בהם מברך **בורא עצי בשמים** והרא"ש כתב המריח בקנה מברך **שנתן ריח טוב בפרי האדמה** כיון שעיקרו לאכילה הוי כמו אתרוג. על כשרתא מברך ב"ע בשמים פירוש שעיקרו שמן ומערבין בו כמה מיני בשמים שמכשירין אותו עד שקלט את הריח בשמן וורדים. וכעין שמן המשחה. והוסיף האבודרהם:

על ריח **הוורד** י"א שמברכין עליו **שנתן ריח טוב בפירות**. והרמב"ם כתב **וורד ומי הוורד והלבונה ומצטכי** וכיוצא בהם ב"ע בשמים. וכתב הרא"ש וכן נראה דודאי אינם פרי שאין עיקרם לאכילה ומי הוורד כיון שיצאו מן הוורד יש לברך עליהם ב"ע בשמים דלא גרע ממשחא כבישא. וי"א שמברכין על **הלבונה בורא פרי בשמים**⁶ שאינו עץ אלא **קטף של אילן**.

מסקנות

- א. אילן ריחני כגון אתרוג, על עליו ופרחיו מברך 'עצי בשמים', ועל פריו מברך 'הנותן ריח טוב בפירות'.
- ב. על עשבים ופרחים ריחניים מברך 'עשבי בשמים', ועל פירותיהם מברך 'הנותן ריח טוב בפירות'.

6. ברכה זו אינה מוכרת לנו, ונראה שהיא נבדלת מברכת 'הנותן ריח טוב בפירות' בכך שמברכים אותה על פרי שאינו נאכל. ובאנציקלופדיה תלמודית (הערות כרך ד, [ברכת הריח] טור תקצז הערה 24) הוער: 'ועי' אבודרהם הל' ברכות שער ז בשם י"א שכתב על הלבונה לברך בורא פרי בשמים מטעם שכתב הטור שאינו עץ כו', ונראה שטס"ה וצ"ל בורא מיני בשמים כמו בטור'.

ג. בברכה על ירק מעוצה, או עשבים ושיחים שהם מעוצים⁷ – נחלקו הראשונים. ולכן אם הם צמחים הנזכרים בש"ס או בראשונים, מברכים עליהם על פי ברכתם הנזכרת. על שאר מינים המסופקים נראה שיש לברך 'בורא מיני בשמים'.

ד. עץ רך מברכים עליו מספק 'בורא מיני בשמים'.

ה. שמן או חומרים ריחניים אחרים שקבלו את ריחם מעצים או ופרחים ריחניים, והוציאו את העצים או הפרחים מהשמן לאחר מכן, מברכים עליהם 'בורא מיני בשמים'. ואם נשארו העצים או הפרחים בתוך השמן, מברכים עליהם 'עשבי בשמים' או 'עצי בשמים', לפי מקור הריח.

7. הערת עורך (י"פ): עי' בביאור הלכה, סי' רטז סעי' ג, שמביא בשם ה'ערוך', שגבעול הפשתן אינו קשה, ומצד שני הרא"ה כתב שהוא קשה. ומיישב 'ביאור הלכה', שבאופן יחסי הגבעול קשה. מכך יש להסיק שאין צורך שיהיה קשה כאילן גדול וחסון.